

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH KO'NIKMALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13949318>

Xaydarov Bunyod Malikboyevich

Namangan davlat universiteti doktoranti

PhD, dotsent **Inamov Dilmirza Dedamirzayevich**

bunyodjon@gmail.com

Annotatsiya

Mutaxassislar tayyorlashda muammolarni hal qilish, texnika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni davomida talabalarning tadqiqotli kompetensiyani rivojlantirish zarurati va imkoniyatlari yoritilgan. Talabalar bosqichma-bosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotga qo'llay oladilar, tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Tadqiqotli kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ko'nikmalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar

tadqiqotli, kompetensiya, faoliyat, muammo, ta'lim, fan, talaba, ko'nikma, o'qitish, texnologiya.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИОННЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Аннотация

При решении проблем подготовки специалистов выделены необходимость и возможности развития исследовательской компетентности студентов в ходе образовательного процесса в технических вузах. Студенты постепенно применяют теоретические знания в области науки на практике, развивают исследовательские навыки. Описаны навыки развития исследовательских компетенций.

Ключевые слова

исследование, компетенция, деятельность, проблема, образование, наука, ученик, умение, обучение, технология.

COMPETENCE DEVELOPMENT SKILLS IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract

Solving problems in the training of specialists, the need and opportunities for developing research competence of students during the educational process in technical higher education institutions are highlighted. Students gradually apply theoretical knowledge in the field of science to practice, develop research skills. Skills in the development of research competences are described.

Key words

research, competence, activity, problem, education, science, student, skill, teaching, technology.

Bugungi kunda mustahkam kelajak yaratish va jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashga shaxdam qadamlar bilan intilayotgan davlatimiz uchun yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash muhim va dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

Fan va texnologiyalar asosida yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga ega ijodiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda mo'ljalni to'g'ri ola biladigan, istiqbolli vazifalarni oldindan ko'ra oladigan va ularni oqilona hal etishga qobiliyatli mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan.

Uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inida ta'lim-tarbiya ishlarini bugungi kun va istiqbol talablari darajasida tashkil etishda o'qituvchining o'rni va roli beqiyosdir. Chunki, o'quv-metodik majmualar (davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va fan dasturlari, darsliklar o'qitish vositalari, didaktik materiallar va boshqalar) har qanchalik takomillashgan holda ishlab chiqilmasin, malakali pedagoglarsiz talabalarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni bevosita amaliyotga tadbiq qilib bo'lmaydi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida mustaqil va erkin fikrlaydigan tashabbuskor, irodali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor bermoqda. Bu borada nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuninig yangi tahririda ham oliy ta'lim tizimida yuksak malakali va madaniyatli, mustaqil faoliyat yurita oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlarni tayyorlash asosiy vazifalardan etib belgilangan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan 2019 yil 8 oktyabr kuni imzolangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida: O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Vazirlar

Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi jamoatchilik kengashi hamda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari rektorlari kengashi negizida nodavlat notijorat tashkilot shaklidagi Respublika oliy ta'lim kengashini tashkil etish to'g'risidagi taklifiga rozilik berildi. Ushbu vazifalar oliy ta'lim tizimida tadqiqotli kompetensiyaga ega kadrlar tayyorlashning muhim vazifalari sifatida e'tirof etishimiz mumkin [2].

Ma'lumki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv - bu o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan, o'zgaruvchan sharoitlarda faol bo'lishga qodir, barkamol, har tomonlama rivojlangan mutaxassislar jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda oliy ma'lumotli bitiruvchini shaxs va mutaxassis sifatida tavsiflovchi ko'p bosqichli ta'lim uzluksizlikni ta'minlash uchun mo'ljallangan: bakalavriatda olingan kompetensiyalar asosida magistr ikkinchi ta'lim bosqichiga mos keladigan qo'shimchalarni olishi kerak.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlariga (DTS) muvofiq bakalavriat va magistraturaning kompetensiyasi umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalar bilan belgilanadi.

Umumiy madaniy kompetensiya deganda o'z-o'zini o'rganish va bu holatda paydo bo'ladigan kognitiv muammolarni mustaqil hal qilish va o'z yetarli pozitsiyasi bo'lgan ta'lim darajasi tushuniladi. Kasbiy kompetensiya - bu shaxsning murakkab xususiyati bo'lib, nazariy va amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni kasbiy faoliyatda qo'llash qobiliyati va istagi, kasbiy qobiliyati va ularning qadr-qimmatini anglash kompetensiyasidir.

Davlat ta'lim standartlarida taqdim etilgan turli yo'nalishlar (iqtisod, amaliy informatika, axborot tizimlari va texnologiyalari va boshqalar) bakalavrlari va magistrularining kompetensiya modellari ko'p jihatdan mos keladi. Shu bilan birga, bakalavr bosqichi talabalarining kompetensiyalariga asosan umumiy ta'lim va umumiy kasbiy (kamroq darajada maxsus) bilim va kompetensiyalar kiradi. Kasbiy bilim va ko'nikmalardan tashqari, muhim o'rinni tadqiqot kompetensiyalari egallaydi. Ular nafaqat kasbiy, balki umumiy madaniy kompetensiyalarning bir qismidir.

Metodlar. Xuddi shunday qarama-qarshilik bakalavrlar va magistrularning joriy, oraliq va yakuniy attestatsiyalariga qo'yiladigan talablarni tahlil qilishda ham aniqlanadi. Birinchi holda, bilim, ko'nikma va malakalarni, shuningdek, egallangan malakalar darajasini baholash imkonini beruvchi standart topshiriqlar, testlarni o'z

ichiga olgan baholash vositalari qo'llaniladi. DTSda bitiruv malakaviy (bakalavr) ishining mazmuni aniq belgilab beriladi.

Ikkinchi holda, malakalar bilan bir qatorda ijodiy faoliyat qobiliyatlari shakllanadi. Shaxsiy baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholash qo'llaniladi; talabalar, o'qituvchilar va ish beruvchilarning birgalikdagi ekspert baholashlari amalga oshiriladi. Bitiruv malakaviy ishi magistratura talabasi tayyorlanayotgan faoliyat turiga oid tadqiqot (iqtisodiy, tahliliy, tashkiliy-boshqaruv, pedagogik va boshqalar) muammolarni hal qilish bilan bog'liq magistrlik dissertatsiyasi shaklida amalga oshiriladi.

Zamonaviy ilmiy dunyoda tadqiqot hatti-harakati kichik kasbiy guruhning yuqori ixtisoslashgan faoliyati sifatida emas, balki insonning professionallik haqidagi g'oyalar tarkibiga kiradi. Talabaning ilmiy izlanish qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifasidir.

Ko'p bosqichli ta'lim uchun ushbu muammoni hal qilish bakalavriyrochining magistr-tadqiqotchi darajasiga yetishini anglatadi va texnika oliy ta'lim muassasalaridagi butun o'quv jarayoni davomida tadqiqotli kompetensiyaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot kompetensiyasi - bu shaxsning ajralmas sifati bo'lib, u tadqiqot muammolarini mustaqil ravishda hal qilish qobiliyati va tayyorligi, tadqiqot ko'nikmalarining qiymatini tan olish va ularni kasbiy sohada qo'llashga tayyorlikda namoyon bo'ladi.

Texnika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchisining kompetensiya modeli yuqorida aytib o'tilgan tadqiqot kompetensiyasining mazmunli mohiyatini tashkil etuvchi tadqiqot vakolatlarini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot malakalarini bajarish quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- berilgan vazifalarni hal qilish uchun ham, o'z vazifalarini belgilash uchun ham ma'lumotlarni tushunish va tahlil qilish, umumlashtirish va tanqidiy baholash;

- muammoni hal qilishning turli yondashuvlarini, usullarini, axborot manbalarini tahlil qilish;

- axborot va tahliliy hisobotlarni tayyorlash, tezislar, ma'ruzalar uchun ma'lumotlarni to'plash va taqqoslash;

- tugallangan va olingan natijalarni tahlil qilish, ulardan aniq tavsiyalar shaklida foydalanish, prognoz (taxmin)lar tuzish;

- standart yaratish, shuningdek, real jarayonlarning yangi modellarini tuzish.

Tadqiqot qobiliyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- muammoni ko'rish va shakllantirish, tadqiqot ishining maqsadini aniqlash;

- tadqiqot vazifalarining dolzarbligi, yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyatini tushunish va asoslash;

- tayyor va o'z algoritmi va sxemalaridan foydalangan holda gipotezalarni ilgari surish va asoslash, yechimni rejalashtirish;

- yangi tadqiqot usullarini mustaqil o'zlashtirish, bilimlarni, shu jumladan axborot texnologiyalari yordamida egallash;

- tayyor yoki mustaqil ravishda ishlab chiqilgan dastur bo'yicha tadqiqot o'tkazish;

- o'z ishining natijalari yoki ma'lum ilmiy yutuqlarni taqdim etish.

Bizning fikrimizcha, turli darajalarda sanab o'tilgan kompetensiyalar bakalavriat va magistratura bosqichida o'qitish jarayonida rivojlanishi kerak.

Ixtisoslik fanlarini o'rganish jarayonida tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Ixtisoslik fanlar intellektual rivojlanish, tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish, kognitiv, tadqiqot uchun noyob salohiyatga ega hisoblanadi. Ixtisoslik fanlari ko'p profilli mutaxassislarni fundamental eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ilmiy tadqiqotlarda ham, bevosita amaliyotda ham muhimdir. Ixtisoslik fanlarni o'zlashtirish mavhum, mantiqiy, tizimli, ijodiy, tanqidiy fikrlash, aniqlik, argumentlarning izchilligi, sezgi va turli tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi:

- tadqiqot muammosini shakllantirish;

- maqsadni belgilash va unga erishishni tashkil etish;

- farazlar qilish;

- axborot oqimlarini boshqarish;

- simulyatsiya qilish;

- o'tkazilgan tadqiqot natijalariga referat, maqola yoki hisobot va boshqalar shaklida taqdim etish.

Talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish maqsadida nazariy bilimlardan amaliyotga o'tishni nazarda tutuvchi ixtisoslik fanlarini o'rganish belgi, modellashtirish va projektiv faoliyatning izchilligini ta'minlaydi.

Mutaxassislarni ko'p bosqichli tayyorlash sharoitida texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining ilmiy-tadqiqot qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha biz taklif qilayotgan modelimizning asosi bo'ysunish, kengayish va nisbiy ahamiyatga egalik tamoyillariga bog'liq holda darajali tuzilishining murakkabligi, uning tarkibiy qismlarining (qiymat - motivatsion, kognitiv, mazmun-faoliyat, kommunikativ) rivojlanishining bosqichma-bosqich, o'zaro bog'liqligini nazarda tutadi. Bu esa o'qituvchi va o'quvchilarning yuqori motivatsiyasini talab qiladi.

O'quv jarayonini aniq tashkil etish, shuningdek, maqsadlarni belgilashga alohida yondashuv, ularning maqsadlarning o'zaro bog'liqligini vizual grafik shaklda quyidagicha talqin qilish uchun:

- Ko'p bosqichli o'quv muhitida ijro etuvchi kompetentsiyani rivojlantirish;
- Bakalavriatda tadqiqotli kompetentsiyani rivojlanishi;
- Rivojlanishning elementar darajasiga erishish;
- Rivojlanishning asosiy darajasiga erishish;
- Belgilar faoliyatini rivojlantirish;
- Modellashtirish faoliyatini rivojlantirish;
- Proyektiv faoliyatni rivojlantirish;
- Qiymat motivatsion mezonni rivojlantirish;
- Kognitiv mezonni rivojlantirish;
- Tarkibiy mezonni rivojlantirish;
- Kommunikativ mezonni rivojlantirish;
- Refleksiv mezonni rivojlantirish;
- Magistraturada tadqiqotli kompetentsiyani rivojlanishi.

Mezonlar	Ko'rsatkichlar
Motivatsion	Ixtisoslik fanlarni o'rganishning ahamiyatini anglash
	Tadqiqot faoliyatiga ijobiy munosabatda bo'lish uchun ichki motivlarning jiddiyligi
	Ta'lim jarayonida qiziqish, faollik va mustaqillikni namoyon etish
Kognitiv	Tadqiqot faoliyati haqidagi bilimlar tizimining mavjudligi
	Xorijda ko'p bosqichli ta'lim bosqichlari haqida bilimga ega bo'lish, ma'lum darajada ta'lim olish istagi: bakalavr yoki magistratura talabalri uchun
Tarkibiy	Analitik va tadqiqot ko'nikmalariga ega bo'lish
	Texnika oliy ta'lim muassasalarining ta'lim muhiti sharoitida muvaffaqiyatli samarali o'quv va kognitiv faoliyat jarayoni
Kommunikativ	O'z qaroringiz borasida bahslashish, isbotlash va asoslash qobiliyati
	O'z ishining natijalarini omma oldida namoyish

	etish va himoya qilish qobiliyati
Refleksiv	O'z-o'zini anglash tadqiqot faoliyati subyekti sifatida
	Tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish - kuchli va zaif tomonlaringizni bilish va qabul qilish
	Tadqiqot muammolarini hal qilishga tayyorlikni baholash

Tanlangan komponentlar rivojlanishning uchta darajasiga mos keladi: boshlang'ich, asosiy va ilg'or. Biz bakalavrlar uchun tadqiqotli kompetensiya rivojlanishining asosiy darajasi yetarli, magistrilar uchun esa - oshirilgan darajasini shakllantirishimiz lozim. Tadqiqotli kompetensiyaning alohida komponentlarini o'zlashtirish darajasidagi o'zgarishlar bilan bir qatorda ko'rib chiqilayotgan kompetensiyaning rivojlanishini har tomonlama baholashni hisobga olish muhimdir.

Boshlang'ich daraja. Talabalar tadqiqot faoliyatiga beqaror qiziqish bildiradilar: ular tadqiqot usullarini qo'llashni, tadqiqot muammolarini hal qilishni zarur deb hisoblamaydilar va kelajakda tegishli ko'nikma va malakalar ular uchun foydali bo'lmasligiga ishonishadi. O'quv ishlarini bajarishda ular ko'pincha algoritmik usuldan foydalanadilar. Modelga muvofiq samarali xarakterdagi harakatlarni bajaradilar. Qoidaga ko'ra, bunday o'quvchilarning ham bilimlari, ham mustaqillikning namoyon bo'lishi uchun zarur bo'lgan bilimlar darajasi past bo'aldi; ilmiy- tadqiqot ishlari faqat o'qituvchining rahbarligi va ishtirokida amalga oshiriladi, ular har doim ham muammoning yechimini muvaffaqiyatli tashkil eta olmaydi.

Xulosa

Ta'limning turli darajalarida mutaxassislarni tayyorlash turli muammolarni hal qilish texnika oliy ta'lim muassasalarida o'qishning butun jarayoni davomida talabalarning tadqiqotli kompetensiyani rivojlantirish zarurati va imkoniyati mavjud. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalligi shundan iboratki, talabalar bosqichmabosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotga qo'llay oladilar, tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ-637- сонли «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. www.lex.uz

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni. 2019 yil 8 oktyabr. www.lex.uz.

3. Golish L.V. Ta'limning faol usullari: mazmuni, tanlash, amalga oshirish. Ekspress-qo'llanma. – T.- 2001-68 b.

4. O'rinov U.A. Ishlab chiqarish ta'limida amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish usullari // Kasb – hunar ta'limi. Toshkent, 2020. №3 35-39 b.

5. Nuridinov B.S., O'rinov U.A. Ta'lim sohasidagi malakali kadrlar tayyorlash omili // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2003. –№6. B.11.